

Makâlât'ta Dört Unsur Alegorisinde Ahlak Algısı

Araştırma Makalesi

Resul BAL

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim
Dalı, Felsefe Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi
resullbal@hotmail.com
ORCID: 0009-0008-0888-2964
DOI: 10.5281/zenodo.11099217

ÖZET

Makalat'ta bireysel olarak kurtuluşun *kişinin* "eline, beline, diline hâkim olması"nın yanı sıra topluma iyiliği emretmek ve iyiliği yaşatmak ile şekillendirilen ve bireyden hareketle temellendirilen bir ahlak anlayışı ile mümkün olacağı öngörülmektedir. Bu anlayışın şeriat, tarikat, hakikat ve marifet tariklerinden geçerek mümkün olduğu anlatılmakta ve bu süreçte bireysel olarak kişinin hayatında hangi aşamaları nasıl ve neler yaparak geçeceği anlatılmaktadır. Bu çalışmada Hacı Bektaş Veli'nin Makalat'ta insanın fitratını anlatmak için kullandığı dört unsur (*hava, ateş, su, toprak*) alegorisi, sonrasında bu dört unsurun kulun Allah'a ulaşmak için kullanacağı "dört kapı" ile (*şeriat, tarikat, marifet, hakikat*) ilişkisi anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Makalat, Hacı Bektaş Veli, Dört Unsur, Marifet, Ahlak, Şeriat, Tarikat.

MAKALAT'TA DÖRT UNSUR

Genel olarak eser, baştan sona ahlak kitabıdır. Hacı Bektaş'ın vermek istediği mesaj, insanın Yüce Allah'a ulaşması için basamaklar ortaya koyup insanın bu yolları nasıl aşabileceği üzerinedir. Bilgi kaynakları olarak da Kur'an-ı Kerim, hadis, kutsal kitaplar ve velilerin sözlerini almıştır. Fakat bunların çoğunluğunu Kur'an ayetleri teşkil eder.

Esere göre Rab, İnsanı dört grup unsurdan yaratmıştır: *Su, toprak, ateş ve yel (hava)*. Bu dört unsur insanın hem biyolojik bir varlık ve töz oluşuna hem de toplumsal bir varlık olarak insanın kurmuş olduğu toplumsal sınıflara karşılık gelir.

Makalat'a göre ilk grup abitlerdir ki bunlar şeriat topluluğudurlar ve özleri "yel"dir. Âbitlerin yele benzetilmesi ve sonucunda şeriat topluluğu ile özdeşleştirilmesi, yelin saflaştırıcı ve güçlendirici özelliğinden dolayı yeryüzünü daima temiz tutmasına bağlanabilir. Şeriatın kendi kurallarını ortaya koyması ile toplum sürekli temizlenmiş olur. Makalat'a göre iyi ile kötü arasındaki en iyi ayrımı şeriat ortaya koyar; bu nedenle de yel alegorisinin, şeriatı ve dolayısıyla da âbitleri karşılaması olağandır. "Yel hem saflaştırıcı hem de güçlendiricidir. Bu sebeple bunlar gece gündüz Hakka ibadetten ayrılmaz. Şayet yel esmese tane samanından ayrılmaz, bütün âlem kokudan helak olurdu. O halde dünyada helal haram, temiz pis (mısmıl, murdar)

ne varsa hepsi şeriat ile bilinir. Şeriat kapısı ulu kapıdır”¹ Ayrıca Hacı Bektaş Veli, âbidlerin olumsuz yönlerini de ortaya koymaktadır: “*Bunlar avam-halk kesimidir; birbirlerini incitirler. Kibir, hased, buğuz, cimrilik ve düşmanlık gibi hallere sahiptirler*”.²

Makalat'ta ikinci grup insan tipi zahitlerdir ki bunlar tarikat topluluğudur ve özleri “ateş”tir. Zâhitler, tarikata müntesip olmakla birlikte zahitlik çilehaneye girmekle eşdeğerdir ve onlar kendilerini tamamen Tanrı'ya vakfetmiş kişilerdir. Onların asıllarının ateş olması, ateşin yakıcı olmasıyla ilgilidir. Bu şekilde dünya hayatında çileye maruz kalan zahitler, ahiret hayatında cehennem ateşinden korunmaktadırlar. “*Gece gündüz yanar yakılırlar. Her kim bu dünyada kendi nefsinin yakarsa yarın ahirette türlü azaplardan kurtulur. Hasılı, şunu iyi bilin ki bir kez yanan artık bir daha yanmaz... Onların halleri ilm-i ledündür; bilgi ve idrak seviyelerinden hoşnutturlar. Nereden gelip nereye gittiklerini bilmezler. Bunlara hidayet kapısı henüz açılmamıştır. Buldukları mertebeye kendi gayretleriyle ulaşmışlardır.*”³

Üçüncü grupta yer alan ariflerdir ki onlar marifet topluluğudur ve özleri “su”dur. Aslı su olan marifet topluluğunun suya benzetilmesi pek manidardır. Suyun özelliğine baktığımızda arındırıcı ve saflaştırıcı yönü kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Suyun bu berrak ve saf hali, ariflerin de suya benzetilmesini sağlamıştır. Berrak bir zekaya ve geniş algısal görüşe sahip olan arifler, toplumun temizlenmesi ve berraklaşmasında-arınmasında başat rol oynamışlardır. Onların, marifet ehli olmalarından ötürü her sözleri hakikat olup bu arifler hakikatin dışına asla çıkmazlar. “*Su, arı ve arıtırıcıdır. Öyle ise arif de arı ve arıtırıcı olmalıdır... Ariflerin nazarında her sözün üç yüz yüzü ve bir ardı vardır. Mana erlerinin nazarında ise her sözün yetmiş iki yüzü ve bir ardı vardır. Adı geçen grupların dışında olanlar bilmediklerinden dolayı sözün ardını söylerler, böylelikle de kendilerini ateşe atarlar. Buna mukabil arifler, her sözün yüzünü söylerler ve kendilerini ateşe atmazlar.*”⁴ Ariflerin en büyük özelliği olan tefekkür, onları filozoflara da yaklaştırmaktadır. Çünkü tefekkür, filozofların da bir özelliğidir.

Makalat'a göre dördüncü grup ise muhiplerdir ki bunlar rıza grubundandır (müşahede) ve özleri “toprak”tır. Toprak, yaratılışın ve bereketin sembolüdür. Türk mitolojisinde de gerek yurt, gerek bereket, gerekse de yaratılışın kaynağı (başlangıcı) ve yaratılışın eskatası (sonu) olarak yer etmesi ve kendisine bir değer atfedilmesi, Makalat'ta da yerini bulmuş ve bu manevi algının, muhiplerin de bir özelliği olarak takdim edilmesini sağlamıştır. “*Toprak teslimiyet ve rızayı temsil eder. Bu yüzden muhib de Hakk'a boyun eğip O'ndan gelene razı olmalıdır... Muhiplerin ibadeti yalvarış, seyir ve müşahadedir. Arzularına erişmek, Allah u Teâlâ'yı bulmak, kendilerini tamamen kaybetmek ve canlarını muradına erdirmektir. Böylelikle halleri biriktirip bir olmaktır*”⁵

Bunlardan ilk üçü “zahir ehli”, sonuncusu ise “batın ehli”dirler. Bütün bu gruplardaki insanlar akıl ile nefsin çatışması içinde kendiliklerine (kişiliklerine) erişirler. İlk basamağın âbit olması, pejoratif bir anlam taşımaz. Bu durum, hakikat yolundaki çok önemli bir ilk basamaktır. Zahitlik ve Arifliğin durumları ara hallerdir. Son makam olan muhiplik makamı ise asla şeratsız olmaz ve rıza ehlinden olan bu grup en nihayetinde, “*nefsini bilen, Rabbini bilir*” noktasına gelir.

¹ Coşan, 2013, s.130

² Coşan, 2013, s.131

³ Coşan, 2013, s.131-132

⁴ Coşan, 2013, s.132

⁵ Coşan, 2013, s.134-135

Ahlak Yolunda Dört Kapı Kırk Makam

Hacı Bektaş Veli'ye göre kul, Allah'a dört kapı ve kırk makamdan ulaşır. *“Alevilik-Bektaşilikte temel düşünce olan dört kapı – kırk makam düşüncesi özünde, kişinin derece derece ahlaklanarak iç temizliğine kavuşması, yükselip yücelmesi ve olgunluğa ulaşıp iyi bir insan olmasıdır. Dört kapı – kırk makam, bir süreci ve yücelmeyi açıklar. Bu süreç özünde ahlaksal erdemler olan bir köprüdür.”*⁶ Bu dört kapı “şariat”, “tarikât”, “marifet” ve “hakikat”tir. Kapılar onar makamdan oluşur:

A. Şariat: İman etmek, ilim öğrenmek, namaz-zekat-oruç-hac, helali haramı bilmek, nikâh kıymak, hayız ve lohusa halindeyken cinsel ilişkiye girmemek, sünnet ve cemaat halinde bulunmak, şefkat, temiz yemek ve temiz giyinmek ve emr-i bi'lma'ruf nehy-i ani'l münker gibi vasıflara sahip olmaktır.

B. Tarikat: Pirden el alıp tevbe etmek, mürit olmak, saç kesmek ve tarikata uygun elbise giymek, nefisle mücadele etmek, hizmet etmek, korku, ümitvar olmak, hırka-zembil-makas-seccade-tesbih-iğne ve asa bulundurmak, makam ve cemaat sahibi, nasihat ve muhabbet edici olmaktır; ayrıca aşk, şevk, safa ve fakirlik tarikat ehli olmanın başlıca unsurlarıdır.

C. Marifet Makamı: Edep, korku, perhizkârlık, sabır ve kanaat, utanmak, cömertlik, ilim, miskinlik, marifet ve kendini bilmek halleridir.

D. Hakikat Makamı: Toprak olmak, yetmiş iki milleti ayıplamamak, elinden geleni esirgememek, dünyada yaratılmış her nesneye güven vermek, mülkün sahibinin eşiğine yüz sürmek, sohbetle hakikat sırlarını söylemek, seyr-i sülûk, Sır, münacaat ve müşahede özellikleridir.

İnsan dört kapı ve kırk makamdan geçerek özünde olan dört unsurdan “onu o yapan” unsuru “cılalar” ve edep süzgecinden geçirir. Küçük âlem olan insan ile büyük âlem olan dünya arasındaki ilişkide dört unsurdan hareket edilerek insanı insan kılan ahlakın temelleri de atılmıştır. İki temel nokta üzerinden bu ilişki değerlendirilecek olursa; ilki, ahlakın temelinde bilginin, daha doğrusu hakikatin bilgisinin bulunması bağlamında yer alan bilgi-ahlak ilişkisidir. İkincisi ise büyük âlemin bilgisinden küçük âlemin içe seyr-i sülûku; başka bir ifadeyle içgörü-ahlak ilişkisidir.

Genel olarak, insan iki sultana sahiptir: Biri akıl diğeri şeytandır. Akıl iman ve rahmanı temsil ederken nefis inkârı ve şeytanı temsil etmektedir. İnsan, sol yanından şeytanî olan kibir, haset ve cimrilik edinmiştir; sağ yanında ise rahmani olan alçak gönüllülük, ilim ve cömertlik...

Eserde ahlakla ilgili birçok kavram vardır: *Haya, iman, cömertlik, edep, kendini bilmek, cimrilik...* vb. Bunlardan en önemlileri olarak nitelendirebileceğimiz iman, ilim ve cömertlik üzerinde özellikle durmak gerekir.

Bektaş Makalat'ında iman, şeriatta makamların birincisi olarak ele alınır ve ilimden önce gelir. İman – akıl ilişkisinde akılsız iman olamayacağı üzerinde özellikle durur. *“Arifler katında iman, akıl üzeredir. Fakat herkesçe bilinen, imanın dil ve gönül üzere olduğudur. Kim Çalab Tanrı'ya gönülden tanıklık yapmazsa mutlak kafirdir... Öte taraftan, diliyle tanıklık yapıp da gönlü ile inanmazsa münafıktır, cehennem en alt tabakasında olur...”*⁷ *“Rahman'ın aslı iman, şeytanın aslı ise gümandır. Fakat imana şüphe katmak olmaz. Zira, iman akıl üzeredir; akıl sultandır ve ten içindeki vekili şeytandır. Ne zamanki sultan gitse vekil onun*

⁶ Keçeli ve Yalçın, 1996, s. 147

⁷ Özbay, 1990, s. 10-11

yerine durur.”⁸

İmanın şartlarına inanmak demek, aynı zamanda imanın gerekliliklerini yerine getirmek demektir. Örneğin meleklere iman ettiği, etrafında meleklerin olduğunu bildiği halde kişinin günah işlemekte ısrar etmesi imanın eksikliğindedir: “Her bir kişiyi üç yüz altmış melek korur. Bunca melekler arasında edepsizlik edersin de sen, senin gibi kişi yanında edepsizlik etmezsin. Hani nerede meleklere inanmış olduğun?”⁹

İlim ise şeriat kapısında ikinci, marifet kapısında yedinci sırada yer alır. Kişinin kendisini bilmekliğe ulaşması için –ki, bu, kişiyi Tanrı’yı bilmeye götürür – geçilmesi gereken önemli bir makamdır bu. Gönül büyük bir şehre benzetilir ve bu şehirde iki sultan vardır: Birincisi Rahmani, ikincisi şeytanidir. “Rahmani sultanın adı akıl, naibi iman ve subaşıtı miskinliktir (fakirlik). Yüreğin sağ kulağında yedi kale vardır. Hak subhanehu ve ta’âlâ her bir kalede bir muhafızı vekil kılmıştır. O muhafızların adı da bir bir belirtilmiştir. İlk muhafızın adı ilimdir. İkinci muhafızın adı cömertliktir...”¹⁰

Makalat’ta cömertlik, yüreğin sağ kulağında bulunan yedi muhafızdan biridir ve ilimden sonra gelir. Eserde cömertlik, cimriliğin karşıtı olarak görülüp Rahmani bir özelliğe sahip olduğu vurgulanmış, cimriliğin ise şeytani nitelikleri bulunduğu üzerinde duurlmuştur. Hacı Bektaş cömertliği dört başlık altında toplamaktadır: 1. *Mal cömertliği* (zenginlere mahsustur), 2. *Ten cömertliği* (gazilere mahsustur), 3. *Can (ruh) cömertliği* (aşıklara mahsustur), 4. *Gönül cömertliği* (ariflere mahsustur).

Burada ten cömertliği kavramını, Platon’un “cesaret erdemi”ne benzetebiliriz. Şöyle ki, Platon’un cesaret erdemine göre örneğin bir kimsenin savaşa çıkması, en azından o kişinin cesur olduğunun bir göstergesidir. Ten cömertliği kavramına bakıldığında da ilahi bir dava uğruna kendini, kendi bedenini feda eden kimseler de cesaret erdeminde olduğu gibi yüce bir erdemde bulunmuşlardır ve böylece Hacı Bektaş’ın deyiimiyle ten cömertliğini yerine getirmişlerdir. Gönül cömertliği ise ariflerin entelektüel birikimini ifade eder ve bu yönüyle Platon’un “bilgelik erdemi”ne karşılık gelir.

Dünyada yaratılmış her nesneye güven vermek, sadece insanoğluna değil tüm yaratılmışlara güven vermek demektir. Bir başka deyişle kişinin kendisinden emin olması demek; elinden, belinden, dilinden emin olması demektir. Dilinden emin olmayı sadece dedikodu yapmamak şeklinde algılamamak gerekir. Dilini ilim ile terbiye ederek topluma hizmette bulunmak daha esaslı bir tutum olacaktır. Aksi takdirde, “ahlaki olma” durumu eksik kalır. Nasıl ki savunmasız bir insanı ezmek büyük bir ahlaksızlık ise aynı şekilde bir hayvana işkence yapmak da aynı derecede gayri ahlaki bir davranıştır. Bu nedenle tüm yaratılmışlara güven vermek bir hakikat yolcusu için en önde gelen özellik olmalıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yel alegorisi ile ifade edilen âbidler, şeriat ehliinden olup on makamı icra ederler. Ateş ile anlatılan zahitler topluluğu ise tarikata müntesip olmakla onlar da on makamı icra edip ağır şartlardan geçerler. Ahiret ateşinde yanmadan bu dünyada –tasavvufi tabirle- yanarak cehennem ateşinden kendilerini korumuş olurlar. Suyun özelliğine sahip arifler ise, marifetin

⁸ Aykut, 2011, s. 38

⁹ Özbay, 1990, s. 11

¹⁰ Özbay, 1990, s. 23

on özelliğini yerine getirerek sürekli tefekkür halindedirler. Bu tefekkür sayesinde su gibi berraklaşan arifler hem kendilerini hem de ilimleri ve saflıkları ile toplumu da temizlemiş, günahlardan ve dünyevi pisliklerden arındırmış olurlar. Toprağın mütevazı özelliğine sahip olan muhipler ise kapıların son kapısı olan hakikat kapısına varıp kendilerini tamamen fenafillah derecesine yükseltmiş olurlar.

Makâlât, tasavvuf ve kültür tarihimizin en nadide eserlerinden biridir. Dili oldukça anlaşılır olup zihni yormayan bir üsluba haizdir. Eser, en düşük bilgi seviyesine sahip bir kişiyi bile en derin hakikatlere götürebilecek niteliklere sahiptir. Makâlât'ta sistematik felsefi yönlü irdelenmiş bir ahlak anlayışı yoktur fakat eserin ahlak anlayışında pratiklik zirvededir. Kısaca eserin ahlak anlayışı salt bir eylemden ibaret olmayıp "kalple akletmek" ilkesi doğrultusunda ve bir hakikat bilgisine göre eylemde bulunmak biçimindedir.

KAYNAKÇA

H. Özbay (Prof. Dr. Esad Coşan'ın tenkidli basımından sadeleştiren), "Hacı Bektaş-ı Veli Makalat", Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1990.

Şakir Keçeli, Aziz Yalçın, "Alevilik – Bektaşilik Açısından Din Kültür ve Ahlak Bilgisi", Ardıç Yay., Ank., 1996.

M. Es'ad Coşan, "Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli, İnceleme, Mensur ve Manzum Metin Sadeleştirme", Server İletişim, 2013, İstanbul.

Sait Aykut (Yayına hazırlayan), "Makalat Hacı Bektaş-ı Veli", Etkileşim Yay., 3. Baskı, İst., Aralık, 2011.

Moral Perception in The Four Elements Allegory in Makâlât

Research Article

Resul BAL

Sakarya University
Institute of Social Sciences, Department of
Philosophy, History of Philosophy Graduate
Student, resullbal@hotmail.com
ORCID: 0009-0008-0888-2964

DOI: 10.5281/zenodo.11099217

ABSTRACT

In Makalat, it is envisaged that individual salvation will be possible with the control of one's hands, waist and tongue, as well as with an understanding of morality that is shaped by commanding goodness to the society and keeping goodness alive, and based on the individual. It is explained that this understanding is possible by passing through the paths of sharia, sect, truth and knowledge, and in this process, it is explained which stages the individual will go through in his life, how and what he will do. In this study, the allegory of the four elements (air, fire, water, earth) that Hacı Bektaş Veli uses to explain the nature of man in Makalat, and then the allegory of these four elements that the servant will use to reach God, and the "four gates" (shariah, tariqat, ingenuity, truth) relationship will be tried to be explained.

Key Words: Makalat, Hacı Bektaş Veli, Four Elements, Ingenuity, Morality, Shariah, Tariqat